

*Gosztonyi Márton**

Egy részvételi akciókutatás folyamata, megvalósítása és eredményei egy hátrányos helyzetű faluban

Amikor a Kovász szerkesztősége felkért arra, hogy írjak egy cikket a 2014–2015-ben Borsod megyében, Miskolctól 30 km-re fekvő körülbelül 1000 fő lakta faluban, Kázsmárkon folyó részvételi akciókutatásról (RAK), nagyon örültem a felkérésnek, hisz' ma Magyarországon egyre kevesebb figyelem fordul a vidéki kistelepüléseken zajló társadalmi folyamatok és társadalmi intézmények felé, és még ritkábban mutatnak be vidéki roma közösségeket és élethelyzetüket. A 2014 óta eltelt éveket a RAK-csoport rengeteg önkéntes munkával, kizárólag saját finanszírozásból, valamint intézményi szinten igencsak légtüres térben valósította meg. Ezekből a tényezőkből valószínűleg a közeljövőben sem fog sok változni, bár fontos eredménynek tekintjük, hogy a közösen kidolgozott társadalmi vállalkozásokra (kutatásunk akció részére) pénzügyi támogatást tudtunk nyerni. A cikk megírásával továbbá reméljük, hogy a társadalomtudomány érdeklődését is felkeltjük a RAK módszertana felé.

A cikk megírásakor több dilemma is felmerült a RAK-csoportban arra vonatkozóan, hogy mi is lenne a jó formája az elmúlt időszakról tudósító cikknek. Egyfelől nehéz a folyamatot retrospektív módon elemezni, hisz' a kutatócsoport a cikk írásakor még elemezte a felvett adatokat.¹ Másfelől a kutatócsoport működése a közösen, együtt végzett gondolkodáson, munkán és döntéseken alapult, amit az, hogy én most egy személyben megírom a még le nem zárult folyamatról a cikket, némiképp felülírja az eddigi munkánkat. A csoport fontosnak érezte azonban, hogy hírt adjunk arról a folyamatról, arról a kutatásról, amelynek keretei között Magyarországon egy sikeres és a kezdeti lépésektől a befejezésig végigvitt RAK valósult meg egy hátrányos

* Gosztonyi Márton szociológus és kulturális antropológus. 2008 óta több civil szervezetnél is dolgozott, elsősorban kis településen élő hátrányos helyzetű közösségek gazdasági lehetőségeinek kiszélesítésében vett részt mint vidékfejlesztési szakember. Az elmúlt évek során társadalmi vállalkozásokat, mikrofinanszírozási, mikromegtakarítási programokat hozott létre. A civil szektorban végzett munkája mellett a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában szerezte PhD fokozatát. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet egyetemi adjunktusa. gosztonyi.marton@gmail.com

¹ A cikk megírására 2016-ban került sor.

helyzetű településen, hátrányos helyzetű helyi kutatók részvételével a helyi pénzgazdálkodási rendszer (a pénzügyi túlélési stratégiák és pénzügyi likviditáskezelés) elemzésére fókuszálva. A csoport a kutatással képes volt megragadni és elemezni a lokális szintű formális és informális pénzgazdálkodás komplex rendszerét, a háztartások közötti formális és informális hitel- és kölcsönkapcsolatokat, továbbá ezeknek a tényezőknek a formális és informális társadalmi intézményeit, valamint kísérletet tett mindezek felrajzolására egy települési szintű társadalmi kapcsolathálózat segítségével (lásd Gosztonyi, 2017a, 2017b).

Jelen cikk elsődleges célja tudósítani annak a folyamatnak a módszertanáról, melyet végigjártunk a csoporttal, és amely során meg tudtuk valósítani részvételi akciókutatásunkat. A követett RAK módszertanunk átláthatósága érdekében részletesen bemutatom a RAK-csoport megalakulását, működését (a folyamat állomásait), a csoporttalálkozók felépítését, valamint a csoportfolyamatokkal kapcsolatos kihívásokat és azok megoldásait.

Mi a részvételi akciókutatás (RAK)?

Magyarországon a jól dokumentált, alkalmazott részvételi akciókutatás ritka, mint a fehér holló. Az eddig megvalósult kis számú kutatás azonban remek példája annak, hogy a kutatási módszerben egy olyan kooperatív tanuláson és munkán alapuló, különböző tudásokat és tapasztalatanyagokat ötvöző megismerő folyamat valósul meg, mely több szegmensben is átlépi a határokat (Udvarhelyi, 2014; Patáki–Vári, 2011).

Társadalomtudományi módszertani szempontból a RAK feltöri a kutató és a kutatott klasszikus dichotómiáját, és a kutatási folyamatban kísérletet tesz arra, hogy feloldja az akarva vagy akaratlanul is létrejövő hatalmi alá-fölérendeltséget a kutató és a kutatott között (Letiecq–Schmalzbauer, 2012). Mindezzel a RAK a társadalomtudományi megismerésben új szegmenst tud nyitni mind a klasszikus szociológiai kutatói megismerés, mind pedig a klasszikus antropológiai résztvevő megfigyelés mellett.

A RAK egy olyan folyamatos reflexív folyamat, amelynek során a közösségbe kívülről érkező kutatók és a saját közösségüket vizsgáló kutatók egy tapasztalat- és tudásmegosztó folyamatban olyan helyi szintű problémákat és ügyeket ismernek meg, melyek megváltoztatására a folyamat során lépéseket is tesznek (Cornwall–Jewkes, 1995). A RAK képessé teheti a lakosokat arra, hogy saját megoldásokat dolgozzanak ki saját prioritásaik mentén azáltal, hogy a folyamatban együttműködő résztvevők aktívan dolgoznak a helyi tudással és ta-

pasztalattal, valamint beépítik azokat a megismerés folyamatába (Arieli et al., 2009). Rifkin (1990) alapján a folyamatban való részvétel magában foglalja az aktivitást, a különböző lehetőségek kidolgozását és a köztük való választást, valamint a választás befolyásolását. A folyamat során kollegiális kapcsolat alakul ki a kutatók között, melyben a különböző ismerettel és tapasztalattal rendelkező kutatók egymástól kölcsönösen tanulnak, és közös beleszólásuk van a folyamat irányításába.

Mindezek a definíciók rámutatnak arra, hogy a RAK módszertan a társadalomtudományon belül egy sajátos ontológiai és episztemológiai fordulatot képvisel, mind a tudományos paradigmán belül, mind a tudomány (és ezzel együtt a tudományt művelő társadalomkutató) társadalmi szerepén és társadalmi szerepvállalásán belül is. A RAK-kutatás folyamán a kutatás akció jellegéből fakadóan a kutatás célja eltolódik a képessé tevés és a helyi döntésekben és hatalmi viszonyokban való részvétel irányába. Ez a folyamat kart-karba öltve halad azzal, hogy a kutató klasszikus szerepe átalakul a folyamatban, s nemcsak mint az események interpretálója vesz részt a lokális társadalmi szövetben, hanem a kutatás folyamán aktív és partneri viszonyt épít a helyi kutatókkal. Az érintett, helyi kutatóknak pedig beleszólásuk és döntésük van a kutatási folyamatba, valamint a kutatási adatok értelmezésébe és felhasználásába.

A RAK további jellegzetessége, hogy a klasszikus megismerési módszereket innovatívan adaptálja a helyi viszonyokra azért, hogy kapaszkodókat nyújtsanak a helyi problémák megoldásához (Letiecq–Schmalzbauer, 2012). A kutatás során kölcsönös együttműködés alakul ki, amiben a kutatás célját, az adatok felvételét és felhasználását egyaránt közösségi döntések határozzák meg. Ebből kifolyólag a RAK (1) a kvalitatív és kvantitatív módszertanok segítségével kifinomult és minőségi adatokat tud generálni, akár olyan szegmensekben is, melyek a társadalmi szövet rejtett struktúráiba tartoznak, valamint (2) olyan közösségi alapú fejlesztések vagy érdekérvényesítő folyamatok elindításához, vagy erősítéséhez tud vezetni, melyek pozitív társadalmi változásokat idéznek elő (Letiecq–Schmalzbauer, 2012).

A RAK további sajátossága, hogy elmosza a társadalomtudományi kutatás és a helyi szintű fejlesztés közötti különbséget. A kutatónak, aki belevág egy RAK megvalósításába, nem csupán a társadalomtudományi módszertan alkalmazásával és elméletével kell tisztában lennie, hanem azok tanításával, interpretálásával, lefordításával is. Ezen túlmenően nem árt, ha tréneri, csoportkoordinációs, csoportkohéziót és kooperatív munkát erősítő, projektmegvalósítási vagy helyi szintű fejlesztési tapasztalattal és tudással is rendelkezik. S ami talán mindezek mellett a legfontosabb, hogy a kutató erős társadalmi

kapcsolatokkal és tőkével bírjon (vagy azt építse föl és tartsa fenn) azon közösségen belül, ahol a RAK megvalósul. Természetesen mindezek a képességek egy emberben nehezen találhatók meg, ebből és a kutatócsoportok eltérő szocioökonómiai kontextusaiból eredtethetően a részvételi akciókutatások is sokfélék és sokszínűek lesznek, melyek mindig a helyi viszonyokhoz és helyzetekhez alkalmazkodnak. A RAK tehát inkább egy tudományos megismerési attitűd keretrendszere, mintsem egy egzakt és kiforrott módszertani irányzat. A Kázmárkon működő kutatócsoport leírása ennek tükrében tehát csak egy lehetséges megvalósítási formája a RAK-nak.

A RAK előkészítése: a „meta-kutatócsoport”

A RAK előkészítése 2014. június végén kezdődött egy „meta-kutatócsoport” szervezésével, amelynek keretei között Budapesten a kutatás egyfajta megalapozása folyt heti rendszerességgel. A metakutatócsoport 9 főből állt, akik változó intenzitással voltak jelen a csoporttalálkozásokon. A kutatók különböző tudományterületekről érkeztek, így volt a csoportban szociológus, antropológus, jogász, szociális munkás, közgazdász és pszichológus is. A szakemberek közül a későbbiekben végül hárman vettek aktívan részt a RAK-csoport munkájában.

A meta-kutatócsoport egyfelől terepet biztosított arra, hogy a későbbi kutatócsoporthoz önkéntes szakembereket toborozzunk, másfelől egyfajta kutatás-módszertani és elméleti keretet adott a későbbi munkához. Mivel a szakemberek közül senki sem rendelkezett részvételi akciókutatási tapasztalattal, a csoport 7 találkozója során megismerkedtünk a RAK-al és megpróbáltunk forrást szerezni a kutatáshoz (kevés sikerrel).² Emellett áttekintettük azokat a módszertani eszközöket (pénzügyi naplók módszere, hálózatkutatás, mobil applikációk), amelyeket a szegénységben élők gazdaságát kutatók korábban használtak, továbbá a pénzgazdálkodásról, helyi pénzről, önsegítő

² A kutatás önkéntes alapon valósult meg, az utazási, nyomtatási és szervezési költségeket a budapesti kutatók finanszírozták. A kutatásban való részvételért anyagi ellentételezést sem a kázmárki, sem a budapesti kutatók nem kaptak. A RAK-csoporttagok a későbbiek folyamán többször is visszajelezték, hogy többben a faluból azért nem csatlakoztak a csoporthoz, illetve azért léptek ki a csoportból, mert nem tudtunk számukra anyagi juttatást biztosítani. Ma Magyarországon több olyan képzés folyik, ami juttatást biztosít a résztvevők számára, így azok a lakosok, akik ebből a logikából kiindulva közelítették meg a csoportot, érthető módon nem vettek részt a munkában a pénzügyi juttatás hiánya miatt. Az önkéntes munka mellett szólt azonban, hogy ez egy folyamatos és önmagát erősítő pozitív pontot biztosított a csoport számára a helyi közvéleményben már a kezdeti lépésektől kiindulva.

pénzügyi csoportokról szerveztünk önképző előadásokat egymás számára.

A meta-kutatócsoport találkozási során választottuk ki magát a települést is, továbbá terveztünk meg egy ideális csoportösszetételt (a RAK-csoportra vonatkozóan). Ezt a folyamatot egészítette ki a csoporttalálkozókhöz, csoportépítéshez szükséges módszertan (csapatépítő játékok, kooperatív tanulást segítő eszközök) összegyűjtése, valamint egy toborzó szórólap elkészítése, melyet azonban a későbbiek során nem használtunk fel a toborzás során.

A település kiválasztásában fontos szerepet játszott az, hogy mely településeken van több évre visszavezethető, erős és megbízható kapcsolatrendszerünk. Figyelembe vettük továbbá, melyek azok a települések, amik ugyan hátrányos helyzetű településeknek számítanak, nagyszámú roma lakossággal, ám létezik még lokális roma középosztálya,³ amelyre építve aktívan be lehet vonni és motiválni a lakosokat a kutatásban való részvételre. Ezen túlmenően olyan települést kerestünk, ahol a polgármester támogatja vagy semleges állásponton van a kutatócsoporttal kapcsolatban, de semmiképpen sem hátráltatja majd a munkánkat. Mindezen opciók figyelembevételével döntöttünk amellet, hogy Kázsmárkon indítjuk el a kutatást.⁴

³ Már itt meg szeretném jegyezni, hogy a középosztály definícióját lokális kontextusában kezelem, ami nem fedí a makrotársadalmi kategóriát. Makrotársadalmi szinten a kázsmárki lokális középosztálybeli családokat, bevételük szempontjából az alacsony jövedelmű családok körébe kellene sorolni, hisz' jövedelmük leginkább a közmunkából származik. Ám a kutatócsoportunk ennek a kategóriának a megalkotásakor számos egyéb tényezőt (lokális presztízs, aktivitás, kapcsolatrendszer, más borsodi falvakhoz mért jövedelmi struktúra) beleszámolt ennek a lokális társadalmi rétegnek a definíciójába.

⁴ Kázsmárk teljes falutörténetének és kontextusának felrajzolása túlmutat ennek az írásnak a keretein, azonban a főbb társadalmi mérőszámok felrajzolása elengedhetetlen ahhoz, hogy el lehessen helyezni a falut a magyarországi kontextusban. Az 1005 fős község a szárazvölgyi falvak egyikének számít. Kedvező megközelítéssel rendelkezik, hisz' a Szlovákiába vezető 3-as út mellett terül el. A falu a 2011-es népszámlálási adatok alapján, jelenleg ugyan fiatalodó falunak számít, ám a legfiatalabb korcsoportok számát is figyelembe véve az is látható, hogy hosszú távon egy folyamatosan csökkenő népességszám is kialakulni látszik a faluban. Ez mutatkozik meg abban is, hogy a helyi iskolába évről évre kevesebb gyereket iratnak be, a tehetősebb szülők inkább a környező városokba viszik el az iskoláskorú gyerekeiket. Így mára az iskola tanulóinak 76%-a roma származású, 70%-a halmozottan hátrányos helyzetű, és magas a sajátos nevelési igényű tanulók aránya is. A faluban és a falu környékén egyaránt nehéz munkalehetőséghez jutni, így rendkívül alacsony a családok jövedelme, sok családnak a megélhetését a szociális juttatások, valamint a faluban működő közmunkaprogram jelenti. Kázsmárkon – a kutatásunk során mért adataink szerint – a háztartások 79,6%-a él a 2015-ös magyarországi relatív szegénységi küszöbérték

Az ideális kutatócsoport összetételére vonatkozóan, a kezdetek során egy olyan csoportot képzeltünk el, amely leképezi a falu szocio-ökonómiai megoszlását, a jövedelmi, etnikai és iskolai végzettséget illetően. Emellett azonban szükségesnek tartottuk, hogy inkább egy erős csoport jöjjön létre, amelybe a tagok behívják az ismerőseiket, semmint mi, kívülről jöve olyan esetleges konfliktusokat érezzünk ki a családok között újabb és újabb tagok bevonásával, amelyek esetlegesen szétfeszíthetik a csoport működését a későbbiek során.

Minden egyes meta-kutatócsoport találkozó előre elkészített napi-rendi pontok alapján zajlott, és a találkozóról feljegyzések (memók) készültek. A csoportmunka eredményeként felállítottunk egy 1 éves laza kutatási időtervet, amely keretként funkcionált a későbbi munkához. A kutatási időkeret megtervezésekor különös hangsúlyt fektettünk arra a nem egykönnyen áthidalható problémára, hogy egyfelől elegendő teret és döntési lehetőséget kapjanak a helyi kutatók a kutatás megtervezésére és véghezvitelére, ám mégis legyen egy olyan váza a kutatásnak, amely ugyan teljes mértékben átírhatóan (a későbbi munka tükrében látható is, hogy a terv folyamatosan átírásra került), de egyfajta viszonyítási pontként és mintaként funkcionáljon a RAK-csoport számára. Az időterv segítségével a következő szakaszokra bontottuk az elkövetkezendő évet: (1) a csoport megalapítása és működésmódjának kialakítása, a falu történetének és lokális viszonyainak az áttekintése; (2) a kutatási téma és kérdés közös kidolgozása; (3) a közösen meghatározott akció(k) megvalósítása; (4) társadalomtudományi elméleti és módszertani tudás átadása, a kutatási módszertan közös kialakítása; (5) adatfelvétel; (6) budapesti elvonulás (reflexió); (7) adatrögzítés és -elemzés. Az időtervet úgy alakítottuk ki, hogy az első néhány alkalom tematikáját részletekbe menően kidolgoztuk, majd fokozatosan egyre nagyobb teret és tervezést helyeztünk át a RAK-csoport vállára. Az időterv kidolgozása mellett

alatt (70 333 Ft), továbbá a családok 91,5%-a él a 2015-ös egy főre eső átlagos magyarországi havi nettó jövedelem értékűszöbe alatt (91 667 Ft). Mindez azt mutatja, hogy a faluban többségben vannak az alacsony jövedelmű, mélyszegénységben élő családok. A falu lakosainak 61,2%-a a roma etnikumhoz tartozónak vallja magát. Kázsmárkon is – mint Magyarország számos kistelepülésén – a romák esetében a hátrányos helyzetet mérő változók együtt járnak, egymásra épülve hatnak. Az iskolai szegregáció, a munkaerőpiaci diszkrimináció, a lakóhelyi szegregáció mind olyan tényezők, melyek egymásba ágyazottan, egymásba fonódottan súlyosbítják az alacsony jövedelmű romák életkörülményeit. A falu minden részén laknak roma családok, ugyanakkor kirajzolódik három terület, amik szegregátumként határozhatók meg Kázsmárkon belül. A szegregátumokból 20–30 évvel ezelőtt kiköltöző családok alkotják ma többnyire a roma lokális középosztályt a faluban. Ők leginkább a Fő utca parasztházaiiban élnek.

összegyűjtöttünk néhány olyan témát, melyekkel az előzetes szakmai tudásunk alapján érdemes lenne a csoportnak foglalkoznia. Az időterv természetesen a RAK ciklikusságának megfelelően valósult meg és alakult át (lásd később).

A helyi kutatókkal 2014. július és augusztus során több alkalommal személyesen találkoztam, megbeszéltük magát a helyi kutatókból álló kutatás ötletét, az elkövetkező egy évet, valamint megterveztük a csoport összetételét. Ezután 2014. szeptember elején elkezdődött a kázmárki részvételi akciókutatás.

A kázmárki RAK-csoport

A RAK folyamatban 2014 szeptemberétől 2015 szeptember végéig 39 csoporttalálkozót tartottunk, melyek során a csoportalakítástól kezdve az eredményeink előadásáig felöleltünk egy teljes kutatási folyamatot. A csoporttalálkozók mindig meghatározott koreográfia szerint zajlottak, 16 órától egyórás angol nyelvtanfolyam zajlott, 17 órától pedig 21–22 óráig a csoporttalálkozók folytak. A csoporttalálkozók előtti angol nyelvtanfolyamok rendkívül sokat segítettek abban, hogy már a csoport legelső alkalmától kezdve kézzelfogható segítséget és oktatást is kapjanak a résztvevők, erősítették a csoportkohéziót, továbbá növelték a csoport vonzerejét.⁵ A nyelvtanfolyam elindításáról a csoporttagok döntöttek, akik az általunk felkínált képzések közül választották ki a nyelvtanfolyamot.

A csoporttalálkozók mindig a közös levelezőlistán megszületett, közös megegyezés alapján előre elfogadott napirendi pontok alapján zajlottak. A találkozóról nem írásos emlékeztetők készültek, hanem az egyik kázmárki kutató javaslata alapján diktafonra vettük a találkozókat, és egy online hozzáférhető helyen mindenki számára elérhetővé tettük őket. Ugyancsak online tároltuk a találkozókon készült fényképeket, videókat, valamint a későbbi kérdőívmintákat, oktatási szövegeket, adatbázisokat is.

A csoport változó taglétszámmal működött. A csoport magját egy ötfős kázmárkiakból és egy kétfős budapestiekből álló mag tette ki, akik minden egyes csoporttalálkozáson jelen voltak. Hozzájuk további 6-8 fő kázmárki kutató és 1 fő budapesti kutató csatlakozott, akik hullámzó rendszerességgel vettek részt a találkozókön. A kázmárki kutatók a településen élő roma nagycsaládokból verbuválódtak. A helyi kutatók nem rendelkeztek kutatási tapasztalattal, az átlagos iskolai

⁵ A nyelvtanfolyamot nem angoltanárok tartották, hanem a budapesti kutatók, így nem professzionális angol tanítás folyt, hanem egy olyan oktatás, ami leginkább a külföldi munkavállaláshoz szükséges munkanyelvre és annak használatára fókuszált.

végzettség a csoporton belül az elvégzett 8 osztály, valamint a szakmunkás végzettség volt, amihez a helyi közmunkaprogramban való munkavégzés, jobb esetben a helyi iskolában való gondnoki pozíció vagy egy projekten belüli mentori állás társult mint jövedelemforrás. Természetesen a csoport nem reprezentálta a település egész lakosságát, hisz' a nem roma lakosságból mindösszesen 4 fő csatlakozott hosszabb-rövidebb ideig a csoporthoz, és ők inkább mint külső támogatók vettek részt a csoport munkájában. Mindez köszönhető annak, hogy a csoport az erős rokonsági kapcsolatok mentén szerveződött, és fontosabbnak tartottuk első körben azt, hogy végig tudjuk vinni a kutatást, és egyben maradjon a csoport, semmint azt, hogy a teljes települést reprezentáló szereplőket bevonjuk a csoportba.

Mindez nem jelenti azt, hogy nem tettünk számos kísérletet arra, hogy mindenkit megszólítsunk a faluban,⁶ ám emellett tiszteletben tartottuk és nem avatkoztunk bele azokba a helyi törésvonalakba, melyek ma Magyarországon nem egy kistelepülés társadalom-struktúráját és lokális viszonyait meghatározzák. Ez természetesen nem jelentette azt sem, hogy a faluban történő események feldolgozásától elzárkóztunk volna. A csoportműködés alatt több olyan helyi problémát is feldolgoztunk, amik a heti találkozók közben történtek, és több szegmensükben is érintették a faluban élőket, ám gyakorlati úton nem avatkoztunk be a problémák megoldásába, inkább kutatási kérdésekké próbáltuk transzformálni a felmerült nehézségeket.⁷

A RAK szakaszai

A sűrű időközönként megvalósuló találkozóknak köszönhetően a csoporttevékenység mindig rugalmasan alkalmazkodni tudott a helyi viszonyokhoz, történésekhez, amik vagy a településen belül, vagy a kutatók életében zajlottak. Visszatekintve az elmúlt találkozókra, kirajzolódik azonban egy viszonylag precízen követett struktúra, amit 7 nagyobb szakaszra lehet elkülöníteni (1. táblázat). A következőkben ezeket vesszük sorba részletesen.

⁶ A csoporttalálkozóinkon mindig téma volt az, hogy hogyan tudnánk több és több embert bevonni a munkánkba. Ezek a bevonások személyes megkereséseken, beszélgetéseken keresztül zajlottak, valamint erősen építettünk arra, hogy a faluban gyorsan híre ment annak, hogy elindítottuk a csoportot.

⁷ Így dolgoztunk azzal az esettel, amikor a környékbeli diszkókba nem engedték be a roma fiatalokat, vagy amikor a szülői munkaközösség egy olyan bált rendezett a faluban, ahová a roma gyerekek szüleit nem hívták meg (mindezt egy olyan iskolában, ahol a roma tanulók aránya 80% körüli), vagy például amikor az új jegyző az informális hitelezési csatornákat megszüntette, és ennek nem várt következményei lettek a faluban.

	<i>Elnevezés (alkalomszám)</i>	<i>Célok</i>	<i>Témák</i>	<i>Tevékenységek</i>
0. "Meta" szakasz	Meta kutatócsoport (7)	A RAK keretrendszerének kidolgozása	RAK kutatás megtervezése	Csoporttalálkozók Önképzés Forrásteremtés
	Előkészítés Kázsmárkon (2)	A kutatócsoport ötletének átbeszélése	Mi is az a RAK?	Csoporttalálkozók
1. szakasz	Csoportépítés Település- történet Elvonulás (3)	Bizalmi légkör meg- teremtése, csoport- szabályok kialakítá- sa, a falu társadalmi kontextusának feltérképezése	Csoportépítés, RAK, családok, kötelek, rokonsági csoportok, közösség és Kázsmárk, szervezetek, szerveződések	Csoportértékek Csoportdöntések Mentális térképezés Elvonulások
2. szakasz	Kutatási téma és kérdés kidolgozása (4)	Kutatási kérdésünk definiálása	Jövedelem, munka, bevételek/kiadások leírása, megtakarítá- sok/hitelek, személyes pénzügyi életutak	Szociopoly társasjáték, kiscsoportos munkák
3. szakasz Akció	Helyi akció megtervezése és megvaló- sítása (4)	Helyi társadalmi változás megtervezése	Változtatási irányok, akciók	Projekttervezés, projektírás
4. szakasz	Társadalom- elmélet, módszertan (7)	Elméleti, módszertani tudásátadás	Tudományos megismerés, okság, hipotézis kidolgozása, kutatástípusok, méréstípusok, mérési egységek	RAK vendégkuta- tók, kázsmárki séta, KSH- adatoknak és a szakirodalomnak az elemzése
5. szakasz	Kutatás- módszertan (8)	Saját kutatási módszertan kidolgozása	Kérdőíves kutatás, hálózatkutatás, kutatás- etikai kérdések, adat- gyűjtés megtervezése	Kérdőív-készítés, önkitöltős pénzügyi naplók készítése, budapesti elvonulás megtervezése
6. szakasz	Adatfelvétel (5)	Két hullámban megvalósuló adatgyűjtés	Adatfelvétel	Pénzügyi naplók kitöltése, kérdőíves lekérdezés
7. szakasz	Adatelemzés, előadás (6)	A felvett adatok elemzése, valamint előadása	Statisztikai adatelemzés, hálózati statisztikák	Adatelemzés, előadásokra való felkészülés, konfe- rencia előadások

1. táblázat A kázsmárki részvételi akciókutatás (RAK) folyamatának szakaszai és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek (saját szerkesztés)

A RAK-csoport alapítása

Az első szakaszt három találkozó alkotta, amelyet a csoport megalakulásával, felépítésével, a csoport értékeinek és működésének kidolgozásával, valamint a település helyi viszonyainak föltárásával és megvitatásával töltöttük. Ezek a találkozók mindig egy közösségépítő játékkal kezdődtek. Ezek kiválasztásában fontos szerepet játszott a

későbbi csoporttalálkozókra történő felkészítés, amely a kooperatív, csoportalapú közös gondolkodást és együtt dolgozást célozta, illetve a néhol elvont metodológiai és elméleti tudás gyakorlati úton történő befogadhatóságát könnyítette.

Az első találkozók során a csoportalakítás folyamatával a közösen vállalt értékek és tevékenységek meghozásával, valamint a csoporthoz való tartozás személyes érdekeinek átbeszélésével formálódott a csoport. A folyamat a felmerült tényezők csoportosításával, csoportnév-választással és a csoportműködés kialakításával,⁸ majd minderről egy közös szavazással zárult. Az egyéniből a csoportos struktúra felé irányuló elemzési módszerekre a kezdetektől fogva nagy hangsúlyt fektettünk, mivel úgy gondoltuk, hogy egy adott társadalmi tény elemzéséhez elengedhetetlen az egyéni kontextus elemzéséből kilépve a csoporthelyzetek elemzésére épülő nézőpont elsajátítása. Ez a megközelítés a későbbi adatelemzés során valóban nagyon hasznosnak bizonyult.

E folyamat eredményeként megalakult a Társaság Kázmárk Jövőjéért Akciókutató Csoport, amely egy olyan *összetartó családi közösség*, ami *kutat, változtat és közösen gondolkodik*. Továbbá ahol *a romák és nem romák egymástól tanulhatnak*, ami felépít egy biztos pontot és egy *közös célt*, és a *kázmárki lakosság jövőjéért, anyagi helyzetének változásáért és a cselekvőképes helyi lakosságért* dolgozik (a kiemelések a közösen megfogalmazott csoportértékeket jelölik). A későbbi csoporttalálkozókat ezután mindig úgy kezdtük, hogy a közösen kialakított csoportműködést, valamint a később megalkotott kutatási folyamatábrát kihelyeztük a csoporttalálkozóink elején. Ezen túlmenően az első találkozók során beszéltünk a RAK Magyarországon és külföldön megvalósuló eddigi példáiról, gyakorlatairól, és átbeszéltük az előttünk álló időszak teendőit.

Szintén az első találkozók során kerítettünk sort arra, hogy a település szocioökonómiai, rokonsági kapcsolatrendszerét átbeszéljük. A szocioökonómiai helyzet feltárásához mentális térképezést használtunk, ahol szintén azt a módszertant követtük, hogy az egyéni rajzokból egy közös, csoportszintű mentális térképet rajzoljunk. A rokonsági és egyéb társadalmi kapcsolatokat – a mentális térképezésre építve – a helyi narratívák (lokális csoda-történetek, ragadványnevek, kedves élmények a faluval kapcsolatban) kibontásával és feldolgozásukkal teremtettük meg. Ezen túlmenően mindenki bemutatta a csa-

⁸ Milyen gyakran találkozunk? Hol legyenek a találkozók? Mettől meddig tartson? Hogyan döntünk? Ki moderálja, tartsa az alkalmakat? A találkozók között, hogyan történjen a kapcsolattartás? És így tovább.

ládját és annak a kapcsolatait, majd azokat a különleges eseményeket, amelyek meghatározzák azt. Ezután tértünk át a település szintű családok közötti kapcsolatok átbeszélésére, a települést meghatározó véleményvezérekre, a településen működő (civil) szervezetekre, valamint a családok közötti pozitív támogatási kapcsolatokra. A közös elemzés során kiemelt hangsúlyt fektettünk a narratívák pozitív tematizálására, a támogató diskurzus kialakítására, valamint a folyamatos motiválásra. Ugyancsak jó lehetőséget adott a család és a rokonság témája arra, hogy elkezdjünk a tudományos fogalmakkal és narratívákkal megismerni és kibontani például azt a kérdéskört, hogy a család és a háztartás tudományos definíciói mennyire alkalmazhatók lokális szinten a családok mindennapi élete során, vagy mennyire alkalmazhatók akár a családok lokális bevételi és kiadási struktúráira.

A kutatási téma és kérdés megszületése

Ezzel át is kanyarodtunk a második szakaszra, amely négy alkalmat ölelt fel, és amely során a kutatócsoport a kutatás témáját és kérdését határozta meg. A kutatási téma az első szakasz során viszonylag hamar kirajzolódott, mivel a csoport a mindennapi megélhetéssel és a munkalehetőségekkel kívánt foglalkozni. Mindez adódott abból a hátrányos szocioökonómiai helyzetből, amiben a folyamatban részt vevők élték a mindennapjaikat, ugyanis ebből a kontextusból kiindulva az érintett kutatók számára maga a kutatás és a későbbi akció is ennek a hátrányos helyzetnek a megértését és megváltoztatását célozta. A második szakasz alkalmi során ezeket a témákat jártuk körül, valamint szűkítettük le kutatási kérdésekké. A munkát a Szociopoly társasjátékkal⁹ kezdtük, amely egy olyan érzékenyítő társasjáték, ami a szegénységben élő falusi családok élethelyzetét hozza közelebb, illetve teszi kézzelfoghatóvá a szerencsésebb anyagi helyzetben élő játékosok számára. A célunk az volt, hogy a játék kapcsán elinduljon egy beszélgetés arról, hogy milyen társadalmi kapcsolatok és intézmények köthetők helyben a kutatási témáinkhoz, azaz a mindennapi megélhetéshez és a munkalehetőségekhez. Ebből kiindulva – továbbá azért, hogy a játék pozitív kicsengéssel végződjön a játékosok számára – néhány mezőt letakartunk, és ezek kapcsán indultak el a diskurzusok. A kutatási téma kibontását a következő alkalom folyamán a helyben elérhető formális és informális, szezonális

⁹ A szociopoly társasjátékot Bass László és munkatársai fejlesztették ki. A számos díjat nyert társasjáték a játékosokat megismerteti egy hátrányos helyzetű településen élő közösség döntési helyzeteivel, illetve a település szocio-ökonómiai kontextusával. További információ: <http://www.szociopoly.hu> (2018.12.04-i állapot szerint.)

és állandó munkalehetőségek összegyűjtésével folytattuk, valamint fokozatosan feltérképeztük azokat a formális és informális megtakarítási, valamint hitel- és kölcsönfelvételi lehetőségeket, amik elérhetők a családok számára, továbbá feltérképeztük a családok kiadási szegmenseit is.

A rendszerezés fontos szempontját alkotta a személyes narratívák és tapasztalatok beemelése a folyamatba. A kutatási hipotézis megalkotásában nagy szerepet játszott az általam kidolgozott általános pénzügyi túlélési rendszer beemelése a folyamatba, mely egyfajta keretbe tudta helyezni a felmerült irányokat (lásd Gosztonyi, 2017a, 2017b). Ezek alapján kialakultak azok az összehasonlító és különböző szegmens szerint csoportosított táblázatok, melyekkel a családok kiadási, bevételi, valamint hitel- és megtakarítási szegmenseit tártuk fel. A csoportosítás folyamánként a folyamat végére kialakult és összeállt az a lokálisan működő komplex rendszer, amely az általános pénzügyi túlélési stratégia helyben működő változatát tartalmazta, és amely alapján kutathatónak minősítettük a mindennapi megélhetéssel kapcsolatos kutatási témánkat. A második szakasz végére tehát a csoport kezdeti átfogó kutatási kérdése a faluban élők anyagi helyzetének feltérképezésére fókuszált. Így arra, (1) hogyan küzdenek meg, gazdálkodnak a kázmárki háztartások pénzügyi helyzetük stabilizálásával hétről hétre, napról napra, illetve (2) milyen informális és formális pénzügyi lehetőségeik vannak a háztartásoknak, családoknak megélhetésük biztosítására?

Akció(k) kidolgozása

Az akciók megtervezésének szakasza (harmadik szakasz), ami 3–4 találkozót ölelt fel, ám nem egymás után közvetlenül került sor az akció megtervezésére, hanem a csoportműködés során több szakaszba is közbeékelődött, így például a kutatómódszertan szakaszában (4. szakasz) vagy a kutatásunk elemzésének szakaszában szintén felmerült. Az akcióval kapcsolatban fontos volt tisztázni, hogy milyen egyéni és csoportszintű felelősségvállalással megvalósuló akció jöhet számításba a kutatók részéről. A kutatók körülbelül egy évnyi időintervallumra köteleződtek el, és ez nagyban leszűkítette az akció által megvalósítható cselekvési köröket. Egy hátrányos helyzetű kistélepülés belső közösségi szövetébe beavatkozni, például aktivista vagy közösségszervezési eszköztárral (Minkler, 2000), mindképpen hosszú távú, többéves és állandó jelenlétet igénylő feladat, amelyet a kutatócsoport felelősséggel nem tudott vállalni. Ezért amellettt döntött a csoport az akció megtervezésének folyamata során, hogy egyfelől a megélhetést könnyítő és a foglalkoztatottságot erősítő helyi szintű projekteket dolgoz ki. Másfelől, ahogy egyre inkább haladtunk

az adatfelvétellel és az adatelemzéssel, a csoport mellett is döntött, hogy beszámol a kutatási eredményeiről a faluban szervezett konferencia keretei között és további két tudományos konferencián.¹⁰

Az akció tervezésekor 5 darab társadalmi vállalkozást megvalósító projektötletet dolgoztunk ki közösen, amelyek ugyan önállóan is önfenntartó gazdálkodást tudnának létrehozni helyben, ám az öt projektötlet összekapcsolva is működőképesé válhat. A projektek ilyenfajta “origami” játéka mellett a pályázható források száma és volumene szólt. Ebből kiindulva 1 és 5 millió forint közé eső összköltséggel rendelkező projekteket terveztünk. A projekttervezés és -írás során megterveztük a projektek céljait, célcsoportjait, a projektek tevékenységeit, költségvetésüket, valamint azt, hogy a kezdőtőke felhasználása után mekkora havi bevételt kell realizálni ahhoz, hogy papíron pénzügyileg önfenntartó legyen a szociális vállalkozás. A rengeteg projektötlet közül, melyek a találkozónk során felmerültek, végül egy helyi savanyítóüzem beindítását, egy apró szociális bolt kiépítését, egy varroda és varrókör kialakítását, egy kis volumenű állattenyésztési program beindítását és egy helyi újság életre hívását dolgoztuk ki. A projektmegvalósítás mint akció azért volt kézenfekvő, mert a faluban az elmúlt években több fejlesztési projekt is megvalósult, így a kutatók rendelkeztek némi projektmegvalósítási tapasztalattal. Mi több, a projektek kézzelfogható változást tudnak generálni a helyi foglalkoztatás terén, és olyan kis léptékű változást hoznak létre, melynek gyakorlatára építve később lehetőség nyílik nagyobb, akár európai uniós pályázatok tervezésére is.

Később, a budapesti elvonulásunkon (lásd később) ismertettük az ötleteinket a lehetséges támogatóknak, és a több mint háromnegyed éves intenzív lobbizásunknak köszönhetően a pályázati ötleteinkre végül támogatást is nyertünk egy társadalmi vállalkozásokat támogató szervezettől. Mindennek köszönhetően a kutatásunk egy olyan hosszú távú folyamatot generált, melyben a kutatásunkra támaszkodó projektpályázatok segítségével körülbelül 11 millió forintos

¹⁰ A Részvételi Akciókutató csoport első, szegedi előadása, mely az MSZT Vidék- és Faluszociológia Szakosztályának és a SZAB Szociológiai Munkabizottságának: „A társadalmi részvétel és a kutató-laikus kutató együttműködés lehetőségei a társadalomtudományokban” című konferenciáján hangzott el, az alábbi linken érhető el: <https://youtu.be/pFDqrYc6KM4> A RAK csoport második előadásáról, mely a Magyar Szociológiai Társaság és az ELTE Társadalomtudományi Kara által szervezett „A bizonytalanság szociológiája: Konferencia Hankiss Elemér emlékére” című konferencián hangzott el, nem készült videófelvétel. Emellett azonban a csoport meghívást kapott a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Kutatási Hetének keretében szervezett akciókutató workshopra. Az előadás videóanyaga az alábbi linken érhető el: <https://youtu.be/uyVU683eohk>

támogatást tudunk nyerni, s ebből el tudunk indítani két olyan helyi szintű megélhetést könnyítő és a foglalkoztatottságot erősítő gazdaságfejlesztési programot, mely az alacsony jövedelmű családoknak segítséget tudott nyújtani a megélhetésükhöz.

*Tudományos megismerés:
a kutatómódszertan közös tanulmányozása*

A negyedik szakasz 6 alkalma során a tudományos megismeréssel, valamint a társadalomtudományi módszertannal ismerkedtünk meg. A találkozók során a lokális tudás és a laikus és tudományos megismerés közötti különbségeket elemeztük, beszéltünk az okság fogalmáról és szerepéről kutatási példákon és gyakorlatokon keresztül, majd felvázoltuk és átbeszéltük a társadalomtudományi kutatás lépéseit, valamint a különböző kutatástípusokat.¹¹ Ezt követően a különböző társadalomtudományi kutatások érvényességi szintjeit néztük át, valamint a mérési szinteket és mérési módszereket dolgoztuk fel.

A negyedik szakaszban sikerült vendégeket is elhívunk a faluba, akik az „Utca és Jog” részvételi akciókutatásban mint hajléktalan kutatók vettek részt 2011-ben, és akikkel egy kötetlen beszélgetés formájában a RAK-folyamatról, annak módszereiről és a kutatásuk gyakorlati hasznosulásáról, utóéletéről beszéltünk. Úgyszintén ebben a szakaszban hívtuk meg a falu helytörténeti munkafüzetét és lakóhely-ismereti tankönyvét elkészítő lakost, akivel a rendszerváltozás óta a faluban megvalósuló fejlesztéseket és projekteket tekintettük át. A negyedik szakaszban kerítettünk sort a kázmárki falusétára, melynek az ötlete már az első szakaszban felmerült. A séta célja az volt, hogy a helyi kutatók a budapesti kutatóknak bemutassák egy „idegenvezetés” keretei között a falut, a saját történeteiken és narratíváikon keresztül. A sétát videóra rögzítettük.

A tudományos megismerési szakasz részét képezte továbbá a KSH Kázmárkra vonatkozó népszámlálási adatainak elemző feldolgozása. A csoporttalálkozók során a 2011-es népszámlálási adatok leíró statisztikáit (iskolai végzettség, jövedelmi helyzet, etnikai megoszlás, lakásállomány megoszlása stb.) elemezve szintén kitértünk a mérési kérdéskörökre és azok megbízhatósági szintjeire, valamint a statisztikák mögött meghúzódó oksági kapcsolatok elemzésére.¹²

¹¹ Induktív-deduktív, idiografikus – nomotetikus, kvalitatív – kvantitatív, keresztmetszeti és longitudinális, valamint beavatkozásmentes vizsgálatok – kvalitatív terepkutatás – fókuszcsoport – kísérlet – kérdőíves vizsgálatok – ego network és hálózatkutatás.

¹² Csak egy rövid példát említve a népszámlálási adatok kapcsán: Kázmárkon 0,6 százalékos ukrán kisebbséget mértek 2011-ben, ám a faluban nem él(t) az

A KSH leíró statisztikáinak elemzése tapasztalatot nyújtott továbbá a különféle diagramok, keresztábrák és kimutatások megismeréséhez és elemzésük elsajátításához is. Ugyan a kutatásunk során tartalomelemzéssel nem dolgoztunk, de a negyedik szakaszban elemeztük a Bernáth Gábor és Messing Vera által írt, „Változó médiareprezentáció Roma médiakép 1997–2011” című tanulmányt (Bernáth–Messing, 2012), melynek kapcsán főként a tartalomelemzés és a tudományos reprezentáció kérdésköreit tekintettük át. A tudományos reprezentáció és a tudományos adatok feletti kontroll kérdéskörében próbáltuk felgöngyölíteni a szálakat és későbbi másodelemzésre megszerezni (kevés sikerrel) azokat az adatbázisokat és kutatásokat, amelyeket a faluban lefolytatott különböző kutatások keretei között korábban felvettek, ám sem a kutatási eredményekről, sem azok publikációjáról nem kaptak információt a kutatásban részt vevő megkérdezettek.¹³

Adatfelvétel: pénzügyi naplók, hálózat kutatási kérdőívészés

A csoport az ötödik, 8 alkalmat magába foglaló – a kutatási kérdésünk kutatás-módszertani részét kidolgozó – szakaszában a pénzügyi naplók és a kérdőíves adatfelvétel alkalmazása mellett döntött. A kutatócsoporttal így a kutatásunk során egy 2 szakaszból álló adatfelvételt terveztünk megvalósítani. Ehhez először megterveztük a pénzügyi naplók formáját, és azokat a kiadási-bevételi és kölcsönadási változókat csoportosítottuk hozzájuk, melyek anno a kutatási kérdés kialakításánál felmerültek. A pénzügyi naplók adatfelvételét Collins, Morduch, Rutherford és Ruthven 2009-es kutatásakor használt kérdőívek felvételével egészítettük ki (Collins et al., 2009). A naplók adatfelvételével a célunk nem a teljes lakosság lekérdezése volt, hanem egy 9 háztartást felölelő célszerű mintát készítettünk, amelyben a mintaképző változó a helyi viszonyokhoz mért jövedelmi szint és etnikai hovatartozás volt. A kutatócsoport segítségével a mintába került 9 család 8 héten keresztül heti rendszerességgel töltötte a pénzügyi naplókat.

ukrán kisebbséghez tartozó személy. Ennek kapcsán hosszan beszéltünk arról, hogy mi az oka mégis annak, hogy az ukrán kisebbség megjelent a felmérésben, és a nagy makrokutatások más változók mentén milyen további megkérdőjelezhető méréseket és problémákat vehetnek fel, akár a jövedelemmel, akár az etnicitással, akár a válaszadási hajlandósággal kapcsolatban is. A faluban több család a kisebbségi önkormányzat megalakításának reményében és így pozíciók és plusz bevételi forrás realizálásának céljából vallotta magát ukrán származásúnak 2011-ben. Ez okozta az eltérést.

¹³ A faluban összesen 6 olyan korábbi társadalomtudományi kutatást gyűjtöttünk össze, ami adatokat, elemzéseket és információkat tartalmazhattak a faluról, ám a falu lakosságához nem jutottak vissza a kutatás eredményei.

Az ötödik szakasz ennek függvényében egyben egy kéthónapos adatfelvételi szakasz is volt, aminek a keretei között számos reflexió és elemzés született arról, hogy az általunk kidolgozásra kerülő kérdőívnek milyen hosszúnak kell majd lennie, és milyen kérdéseket kell tartalmaznia. A naplók kitöltésének megkezdése előtt a családokkal felvett, a pénzügyi naplókhoz tartozó bementi kérdőívek felvételének begyakorlása és azok felvétele azonban számos előnnyel és tapasztalattal járt a későbbi második adatfelvételhez.

A kutatócsoport a település családjait a lokális jövedelemstátusz mentén kialakított társadalmi struktúra szerint rendezte sorba, a szegény családoktól a gazdagokig. Ennek köszönhetően a naplókat 2 hónapon keresztül kitöltő családok így alakultak: két, a helyi viszonyokhoz mérten tehető háztartás; négy, a helyi viszonyokhoz mérhetően középosztályi család, valamint három alacsony jövedelmű háztartás töltötte a naplókat.

A helyi társadalmi struktúra és az országos társadalmi struktúra közötti eltérést mi sem mutatja jobban, hogy a helyben középosztályhoz sorolt és értékelt családok fő bevételi forrásai is többnyire a helyi közmunkaprogramból származnak, így akár megyei, akár országos szinten más társadalmi jövedelmi osztályba kellene őket sorolnunk, ám a csoport a helyi viszonyok alapján alkotta meg a társadalmi struktúrát, így ehhez mérten soroltuk be a háztartásokat is. Mindez azt is jelentette, hogy a kutatócsoport helyismeretére épülő konszenzus kellett ahhoz, hogy mely 9 család kerülhessen bele a háztartási naplót kitöltő családok mintájába.

Az ötödik szakaszban választottuk ki a hálózat kutatás módszerét és dolgoztuk ki a teljes lakosságon leképezendő hálózati kérdőívünket és a hozzá tartozó kérdésblokkokat, melyek kialakításban a pénzügyi naplók alatt szerzett reflexiók rendkívül hasznosnak bizonyultak.¹⁴

¹⁴ A kérdőívünk A és B blokkra tagolódott. Az A blokk egy hálózat kutatási kérdéseket tartalmazó kérdőív volt, amellyel (1) a munkakereséssel összefüggő kapcsolatokat, (2) a helyi információval, tanáccsal, segítséggel összefüggő kapcsolatokat, (3) a ház körüli munkával, kalákkal összefüggő kapcsolatokat, (4) a szomszédsági és baráti kapcsolatokat, (5) a kis és nagy összegű kölcsön és hitel kapcsolatokat, (6) az emocionális, nehéz helyzetekben megvalósuló segítő kapcsolatokat, valamint a (7) családi és rokoni kapcsolatokat mértük fel. A blokk 12 kérdést és végül 16 lokális hálózat felvételét és elemzését tette lehetővé. A kérdőív B blokkja a kölcsönök, hitelek és megtakarítások formális és informális lokális társadalmi intézményeire irányultak, valamint a háztartások kiadásaira és bevételeire kérdezett rá elsődlegesen.

A kutatócsoport megvalósította a saját kérdőíven alapuló adatfelvételt, ami háromszor kétnapos, valamint egyszer háromnapos adatfelvételt jelentett. Az adatfelvétel során ugyanabban a szisztémában kérdeztük le a kérdőíveinket, mint a pénzügyi naplók kérdőíveinek lekérdezése esetében, azaz egy kázmárki kutató egy budapesti kutatóval alkotott párt. Közösen kérdezték meg a háztartás tagjait esetenként megpróbálva a férjet és a feleséget is külön-külön lekérdezni, hisz' a háztartásokon belül nemek szerint eltérő társadalmi intézményeket és kapcsolathálókat használhatnak a háztartások. Az adatfelvétel végére 121 háztartást sikerült lekérdeznünk, és 178 kérdőívet vettünk fel.¹⁵ Mivel a falu teljes háztartásainak lekérdezését nem sikerült megvalósítanunk, az adatfelvételünk némiképp torzít az alapváltozók tekintetében. Az adatfelvételt a roma háztartások körében közel teljeskörűen sikerült megvalósítani, ám a kutatócsoport társadalmi kapcsolatai, több esetben nem bizonyultak elég erősnek a főként magasabb jövedelmű nem roma háztartások elzárkózásának feloldására. Ennek függvényében adataink torzítanak az alacsony jövedelműek, valamint a romák irányába, ám az életkor, vallás, nem és iskolai végzettség mentén nem tapasztalatunk torzítást.

Az ötödik szakasz keretei között terveztük meg több alkalmon keresztül a csoport kétnapos budapesti elvonulását.

Az elvonulás: reflexió

Az elvonulás egyfelől az addig lezajlott 22 csoporttalálkozó értékelését és az azután elkövetkező feladatok átbeszélését és megtervezését foglalta magában, valamint olyan projektek meglátogatását, amikből ötleteket lehet meríteni a későbbiekben esetlegesen megvalósuló projektek tervezésekor.¹⁶ Az elvonulás lehetőséget teremtett arra is, hogy az 5 kidolgozott projektünket bemutathassuk az Erste Alapítvány képviselőjének, s erre, valamint az előadásra szintén előzőleg felkészült a csoport. Ezen túlmenően a sűrű 2 nap során a csoport

¹⁵ Teljesen pontos számadatot a faluban élő háztartásokról nehéz adni. Ebbe belejátszik az elvándorlás és a beköltözés, illetve az, hogy nehéz egzakt definíciót adni a háztartás pontos „hatáira”. Mi az általunk megállapodott definíció szerint azokat tekintettük egy háztartáshoz tartozónak, akik egy portán élnek, és megosztják egymással a bevételüket (ez nem zárja ki azt, hogy egy portán több háztartás is éljen), valamint a faluban egy háztartásnak tartják a háztartást. Ennek függvényében a kázmárki háztartások száma a kutatócsoport becslése alapján 180–200 közé tehető.

¹⁶ Ebből kifolyólag a kutatócsoport megnézte a Bagázs Közhasznú Egyesület Bagon működő programjait, az Auróra társadalmi vállalkozást és közösségi házat, a Budapesti Szociális Forrásközpont tapasztalati szakértő képzését, valamint megismerkedett a Romani Platni társadalmi vállalkozással.

találkozni tudott a budapesti Közélet Iskolája keretei között megvalósuló „Tettek Ideje” RAK-csoport tagjaival. Az elvonulásba belefért még egy rövid városnéző séta, valamint a Roma holokauszt emlékmű megkoszorúzása. Az elvonulás nagy erőt és lökést adott a csoportnak arra, hogy végigvigyük a kutatásunkat és megvalósítsuk a hátralévő adatfelvételi és elemzési szakaszokat.¹⁷

Kázmárkra visszatérve az elvonulást követő 3 alkalom során véglegesítettük a kérdőívünket. Nem várt kellemes meglepetésként meghívást kaptunk a polgármestertől az önkormányzati tulajdonban levő poroszlói vendégházba (a Tisza-tóhoz) egy újabb egynapos elvonulásra, ami során az adatfelvétel konkrét lépéseit terveztük meg.

Adatrögzítés és adatelemzés

A hetedik szakaszban (6 alkalom) kezdődött meg az adatrögzítés és -elemzés, valamint az eredményeknek a konferenciákon történő előadására való felkészülés. Az adatrögzítés párhuzamosan folyt a ki-mutatások készítésével, valamint az adatok elemzésével. Az adatrögzítés több szakaszban zajlott, mert kipróbáltuk a csoporttal azt, hogy mekkora eltérések mérhetők a megkérdezett válaszadók válaszai között, valamint a kutatóknak az adott háztartás gazdálkodásáról meglévő tudása között. A kutatók ismeretei néhány változó esetében biztosabban mérték az informális társadalmi hitelezési intézményhasználatot, hisz' habár az adatfelvétel – főként a roma háztartások körében – zökkenőmentesen zajlott, a kutatási témánk mégis számos olyan rejtett társadalmi intézményre kérdezett rá, melyet némely esetben a válaszadók racionális okok miatt titkolhattak. Az adatrögzítést tovább nehezítette, hogy települési szinten nehezen lehetett kész lakcímjegyzékhez jutni, valamint az, hogy habár az adatfelvétel előtt megállapodtunk abban, hogy külön rögzítjük, hogy valaki ifjabb vagy idősebb, melyik utcában lakik, továbbá milyen ragadványneve van, ennek ellenére a hálózati adatbázis létrehozásakor sok esetben nehézséget okozott beazonosítani a válaszadót. Ennek következtében a hálózati adatbázis elkészítése többhetes megfeszített munkát igényelt. Az adatrögzítés végén azonban 16 elemezhető lokális társadalmi kapcsolatháló készült el, melyek magukba foglalták a különálló 12 hálózati kérdés alapján kialakult hálózatokat, valamint a viszonyhálózatokat megjelenítő 4 hálózatot.

¹⁷ Az elvonulás költségét külső forrás híján a csoport budapesti tagjai állták, valamint a kázmárki önkormányzat segítette a csoport munkáját a falubusz kölcsönadásával és az útiköltség magára vállalásával.

Az adatelemzés folyamata¹⁸ úgy zajlott, hogy az adatok kimutatásait előre elkészítettem (a megbeszélte elemzési szempontok szerint), és a találkozókra a projektorral kivetített diagramok, valamint a statisztikák elemzésére került már csak sor. Emellett Gephi hálózatelemző szoftver lehetőséget biztosított a valós idejű hálózatok létrehozására, így a találkozókra – a kutatók helyben felmerülő újabb elemzési szempontjai mentén – azonnal újra tudtuk szerkeszteni a falra vetített társadalmi hálózatokat. Az elemzések során nem a programok vagy a statisztikai mérőszámok matematikai háttérének elsajátítása volt a cél, hanem az elemzési szempontok kialakítása, valamint a hálózatok gráfjainak és a kimutatások értelmező elemzése.

Az elemzések során összegyűlt anyagokat végül a későbbi előadásokhoz négy témába csoportosítottuk: (1) csoportműködés és elvonulások, (2) a kutatás módszertani része és az alapváltozók, (3) bevételek-kiadások, pénzügyi naplók, (4) formális és informális pénzügyi intézmények és hálózatok. A négy témába sorolt elemzések közül később kiválasztottuk azokat az elemzéseket, amelyeket előadtunk a konferenciákon. Az előadások prezentációit, beszédeit együttes felkészüléssel segítettük.

Zárszó

A 2014 óta eltelt évek során mind a meta-kutatócsoport, mind pedig a RAK kutatócsoport számos olyan eredményt elért és megvalósított, amiknek a megvalósulásában a folyamat kezdetén minden kutató kissé bizonytalan volt. A cikkben azt a folyamatot, csoportműködést, a csoporttalálkozók felépítését, valamint az elemzésünk első eredményeit mutattam be, amelyek során rendkívül sok idő- és energia-befektetéssel, valamint rengeteg önkéntes munkával és saját finanszírozással meg lehetett valósítani a folyamatot és képessé lehetett tenni a kutatásban részt vevőket arra, hogy a nehéz körülményeik ellenére is létrehozzanak egy egyedülálló kutatást a faluban. Rendkívül nehéz azonban erről a több évet átfogó kutatásról és eredményeiről összefoglalást írni, hisz' a kutatás akció szakaszának eredményei, melyben a faluban egy helyi társadalmi, munkaerőpiaci és kiadás-csökkentő fejlesztés, valamint egy helyi szervezet fejlesztése is zajlik, jóval túlnyúlnak magán a kutatáson.

¹⁸ Az elemzéseket a Gephi 0.8.1 (<https://gephi.org>) nyílt forráskódú hálózatelemző szoftverrel végeztük. A szoftver elsődlegesen a gráfok vizualizációjára helyezi a hangsúlyt, semmint a hálózati statisztikákra, ami nekünk a hálózatok elemzésekor tökéletesen megfelelt. Ezen túlmenően könnyen kezelhető kezelőfelülettel is el van látva. A statisztikai adatokat Microsoft Excel, valamint SPSS szoftverek segítségével elemeztük.

2016 tavaszán, amikor ezeket a sorokat írom, épp elkészültek a közösségi művelés alá vont tankertek, kiosztásra kerültek a jószágotok, és elindult minden programrésztvevő kertjében az egyéni gazdálkodás. Mindez a folyamat, melyben a kutatók projektmegvalósítókká válnak, számos, a közel- és a távoli jövőben megjelenő gyönyörű pillanattal és természetesen hullámvölgygel is tarkított lesz, s mindezeknek a lokális társadalmat érintő változásoknak a megjelenítése is helyet kell hogy kapjon a részvételi akciókutatócsoportunk működésének, eredményeinek és történetének a megírásában. Ám valahol meg kell szakítani ezt a folyamatot, s le kell írni, összegezni kell az eddigi eredményeket. Mindez azonban természetesen felveti azt a kérdést, hogy egészen pontosan meghúzható-e egy RAK végpontja? Kijelölhető-e egy pont, ami után már valami más következik? Úgy gondolom, hogy a módszer önmagában hordozza a befejezetlenség állapotát, vagy más szavakkal, a RAK egy olyan megismerési módszer, ami a céljából fakadóan – azaz a helyi társadalmi változás létrehozásából fakadóan – sohasem tekinthető lezártnak, befejezettnek, hanem inkább egy olyan entitás, amely elősegíti a hosszú távú helyi társadalmi változásokat. E folyamat során lépésről lépésre tevődik át a hangsúly a kutatásról a társadalmi változásra.

Amikor elindultunk a csoporttal, messze nem gondoltuk volna, hogy sikerül végigvinnünk a RAK folyamatát, sem azt, hogy ennek következményeként helyben, a hátrányos helyzetű családok számára, egy hosszú távú, bevételt generáló fejlesztést sikerül majd elkezdenünk. Mindezzel azonban megvalósítottuk azt, hogy egy olyan társadalomtudományi kutatás jöjjön létre, melynek az akció része végül többmillió forintos helyi fejlesztést tudott a faluba hozni, és egy többéves projekt keretében tudja kamatoztatni mindezt. Mindennek köszönhetően a RAK módszertan a helyi közösség életében és a tudományos megismerésben is új szegmenseket tudott nyitni.

A folyamat rendkívül fontos szegmensét képezte az, hogy a kutatás kombinálta és összeépítette mindazt a tudást és tapasztalatot, amivel a kázmárki kutatók és a budapesti kutatók rendelkeztek, és ki tudott alakítani egy együttműködésen és partneri viszonyokon nyugvó megismerést, egymástól való tanulást. Kiemelten fontos hangsúlyozni azokat a folyamatokat, melyek során a kázmárki kutatók képessé váltak arra, hogy egyfelől egy tudományos kontextusban megismerjék és bemutassák az általuk fontosnak tartott valóságszeletet (nevezetesen a helyi pénzgazdálkodás rendszerét), másfelől képessé váltak arra is, hogy a közösen kidolgozott ötletekre épülő, hosszú távú vidékfejlesztési programot megvalósítsanak. Ez a képesség tétel szorosan kapcsolódik ahhoz az újfajta tudásteremtéshez,

amelyet a RAK módszertani megközelítése lehetővé tett/tesz. A kutatási kérdés, a kutatási módszertan, az adatelemzés, valamint mindezek bemutatásának és felhasználásának demokratizálódása, az érintettek bevonásával, azaz a kutatásnak a lokális szinten való közüggé válása nemcsak a társadalomtudományi megismerést szélesíti ki, hanem olyan újfajta megismeréshez is vezethet, melynek elméleti és gyakorlati hasznosulásai egyaránt kézzel foghatók.

A csoport azonban nemcsak a kutatók életében hozott változást, hanem magának a falunak is pozitív hírét tudta vinni, a konferenciákon való előadásoknak köszönhetően. Úgy gondolom, hogy ma Magyarországon, amikor egyre szélesebb szakadékok kezdenek tántorgani társadalmi csoportok között, nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy mennyire fontos az, hogy az alacsony jövedelmű, hátrányos településen élő közösségekről a pozitív kép erősödjön, egyre több fórumon. Ehhez – úgy érzem – ez a kutatás is hozzá tudott járulni.

Reméljük továbbá azt, hogy az eredményeink hozzásegítenek ahhoz, hogy lebontsunk néhány közkeletű félreértést. Úgy gondolom, munkánk során sikerült elérnünk azt, hogy kissé többet megtudjunk a helyi szintű pénzgazdálkodási módszerek, technikák intézményeiről és rendszeréről, s talán sikerült lebontanunk olyan hiedelmeket, mint például az alacsony jövedelmű családok nem gazdálkodnak a pénzüikkel vagy pénzügyileg nem terveznek (lásd minderről részletesen Gosztonyi, 2017a, 2017b). Azt gondolom, hogy épp az ellenkezője igaz ennek, azzal a kitételrel, hogy a családok egy eltérő lokális rendszerben teszik mindezt. Kutatásunk tartalmi eredménye (melyre itt helyi szűkében nem térünk ki) a helyi pénzgazdálkodás formáinak áttekintése és modellbe rendezése. Ehhez a tartalmi eredményhez is kellett azonban, hogy ráébredjünk, a társadalomtudománynak és a társadalom egészének is arra van szüksége, hogy mindaz a tudás és tapasztalat beépüljön a kutatási, elemzési és fejlesztési folyamatokba, melyek csupán az érintett, helyi kutatók bevonásával érhetőek el.

HIVATKOZÁSOK

Arieli, D.–Friedman, V. J.–Agbaria, K. (2009): *The paradox of participation in action research*; Action Research 7 (3), 263–290.

Bernáth G.–Messing V. (2012): *Változó médiareprezentáció, Roma médiakép 1997–2011*; Társadalmi Együttélés 2012/4. <https://anzdoc.com/valtozo-mediareprezentacio-roma-mediakkep.html> (2018.12.05-i állapot szerint)

Collins, D.–Morduch J.–Rutherford S.–Ruthven O. (2009): *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day*; Princeton University Press, Princeton

Cornwall, A.–Jewkes, R. (1995): *What is Participatory Research?* *Social Science & Medicine* 41 (12), 1667–1676.

Gosztonyi M. (2017a): *A pénz zsonglőrei: Az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiája és egy részvételi akciókutatás története*; Ph.D. értekezés, BCE Szociológia Doktori Iskola <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/989> (2018.12.16-i állapot szerint.)

Gosztonyi M. (2017b): *A pénz zsonglőrei: A szegénységben élők pénzgazdálkodásának rendszere*; *Szociológiai Szemle* 27 (3), 4–26.

Leticq, B.–Schmalzbauer, L. (2012): *Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit?* *Action Research* 10 (3), 244–259.

Minkler, M. (2000): *Using Participatory Action Research to build Healthy Communities*; *Public Health Rep.* 115 (2–3), 191–197.

Pataki Gy.–Vári A. (2011) (szerk.): *Részvétel – akció – kutatás: Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból*; MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest

Rifkin, S. B. (1990): *Community Participation in MCH/FP Programmes: An Analysis Based on Case Study Material*; WHO, Geneva

Udvarhelyi É. T. (2014): *Az igazság az utcán hever*; Napvilág Kiadó, Budapest